

МУЗЕЈ НАУКЕ И ТЕХНИКЕ – БЕОГРАД
MUSEUM OF SCIENCE AND TECHNOLOGY – BELGRADE

PHLOGISTON

28

ЧАСОПИС ЗА ИСТОРИЈУ И ФИЛОЗОФИЈУ
НАУКЕ И ТЕХНОЛОГИЈЕ

Journal for History and Philosophy of Science
and Technology

Београд – Belgrade
2020

ФЛОГИСТОН

број 28 – 2020

UDC 001 (091)

ISSN 0354-6640 (Штампано издање)

ISSN 2620-1720 (Online)

Издавач / Publisher

Музеј науке и технике – Београд

Скендер-бегова 51

тел: 30 37 962; факс: 32 81 479

е-пошта: Phlogiston@MuzejNT.rs

Museum of Science and Technology – Belgrade

51 Skender-begova Street

Tel: +381 11 30 37 962; Fax: +381 11 32 81 479

Email: Phlogiston@MuzejNT.rs

За издавача / For the Publisher

Рифат Куленовић / Rifat Kulenović

Лектура / Proofreading

Катарина Спасић (KAUKAI) / Katarina Spasić (KAUKAI)

Дизајн корица / Cover Design

Марко Јовановић / Marko Jovanović

Превод / Translation

Катарина Спасић (KAUKAI) / Katarina Spasić (KAUKAI)

Прелом / Layout

Кранислав Вранић / Kranislav Vranić

Штампа / Printing

Службени гласник, Београд

Тираж / Print Run

500

Ова публикација је објављена уз финансијску подршку
Министарства културе и информисања Републике Србије.

This publication has been issued with the financial support of the
Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia.

Главни уредник / Editor-in-Chief

Марина Ђурђевић / Marina Đurđević

Уређивачки одбор / Editorial Board

Видојко Јовић, Снежана Бојовић, Мирјана Ротер Благојевић, Љубодраг Ристић, Алесандро Камиз, Хани Ал-Салами, Светлана Голочорбин Кон, Владан Челебоновић, Илија Марић, Бојана Крсмановић, Предраг Милосављевић, Драган Војводић, Татјана Мрђеновић, Бранимир Јовановић, Весна Тодорчевић, Дренка Добросављевић, Јелена Јовановић Симић, Снежана Тошева, Саша Шепец, Слободанка Шибалић, Марина Ђурђевић
Vidojko Jović, Snežana Bojović, Mirjana Roter Blagojević, Ljubodrag Ristić, Alessandro Camiz, Hani Al-Salami, Svetlana Goločorbin Kon, Vladan Čelebonović, Ilija Marić, Bojana Krsmanović, Predrag Milosavljević, Dragan Vojvodić, Tatjana Mrđenović, Branimir Jovanović, Vesna Todorčević, Jelena Jovanović Simić, Snežana Toševa, Saša Šepec, Slobodanka Šibalić, Marina Đurđević

Издавачки савет / Editorial Council

Љубомир Максимовић, Драгош Цветковић, Миљенко Перић, Славко Ментус, Милан Лојаница, Живорад Чековић, Љубиша Ракић, Михаило Војводић, Љубодраг Димић, Владан Ђорђевић, Зоран Петровић, Радоје Чоловић, Миодраг Марковић

Ljubomir Maksimović, Dragoš Cvetković, Miljenko Perić, Slavko Mentus, Milan Lojanica, Živorad Čeković, Ljubiša Rakić, Mihailo Vojvodić, Ljubodrag Dimić, Vladan Đurđević, Zoran Petrović, Radoje Čolović, Miodrag Marković

Рецензентски тим / Reviewer Team

Жарко Мијаловић, Радомир Ђорђевић, Александар Петровић, Милош Ковић, Ирина Деретић, Вишња Кнежевић, Дејан Раковић, Сања Филиповић, Слободан Вујошевић, Зоран Петрић, Дарко Капор, Мирко Дејић, Владан Челебоновић, Мирјана Ротер Благојевић, Марта Вукотић Лазар, Владимир Михајлов, Бранислав Ранђеловић, Смиљана Јошић, Светлана Голочорбин Кон, Момир Миков, Кристина Хорјак

Žarko Mijalović, Radomir Đurđević, Aleksandar Petrović, Miloš Ković, Irina Deretić, Višnja Knežević, Dejan Raković, Sanja Filipović, Slobodan Vujošević, Zoran Petrić, Darko Kapor, Mirko Dejić, Vladan Čelebonović, Mirjana Roter Blagojević, Marta Vukotić Lazar, Vladimir Mihajlov, Branislav Randelović, Smiljana Jošić, Svetlana Goločorbin Kon, Momir Mikov, Kristina Horjak

Секретар уредништва / Secretary of the Editorial Board

Мирјана Бабић / Mirjana Babić

Сви научни радови се рецензирају.
All scientific articles are being reviewed.

Марина Андријашевић¹

Универзитет у Београду, Филозофски факултет
– Одељење за класичне науке, Београд

О ПОДНОШЕЊУ БОЛА У АНТИЦИ²

Апстракт

У овом раду бавићемо се методама купирања бола у античким временима. Иако су појаву болести приписивали различитим божанствима и разноликим узроцима, Грци и Римљани су ипак изналазили различите начине да умање како физички, тако и психички бол. Користиле су се многе опијатске биљке (мак, буника, мандрагора, кукута) и примењивале рудиментарне лекарске методе (каутеризација, ампутација, операција, видање травама) за ублажавање тегоба изазваних болешћу, повредама у рату, на порођају и слично. Гледано из данашње перспективе, таква лекарска пракса свакако није била на завидном нивоу, што се не може рећи за психолошко и филозофско поимање бола. Кључни ставови на ову тему које проналазимо у списима античких аутора су исправни, ванвремени и дан-данас актуални. Фокус рада је на схватању подношења бола у хеленистичкој и посебно римској филозофији, а укратко ће бити изложена и медицинска становишта.

Кључне речи: бол, лечење, античка медицина, античка филозофија

Од настанка човечанства па до данас, људи се сусрећу са различитим врстама бола, а самим тим и проналазе начине да га отклоне или барем ублаже. На основу достигнућа савремене медицине и фармације, рекло би се да је скоро па недопустиво у 21. веку да трпимо бол. Иако

¹ marinamilanovic@outlook.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта 179064: *Историја српске филозофије*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и даље постоје здравствена стања која су праћена nelaгодношћу бола у мањој или већој мери, свакако ћемо се сложити да је савремени свет поштеђен многих мука антике. Будући да је бол, осим што представља одбрамбени систем организма, свакако једно непријатно искуство, и у антици су смишљали начине да се са њим изборе. Тим проблемом су се бавили не само лекари, него и филозофи. Они су истраживали узроке и природу бола, а неки од њих давали су савете како ментално превазићи такве ситуације. Бол је заправо, према савременим истраживањима, комплексан доживљај који подразумева сензорне, емоционално-когнитивне и бихевиоралне компоненте – то је алармни механизам за самозаштиту организма, који има улогу да нас брани од повреда,³ а такође нам сигнализира и појаву некаквог поремећаја у организму.⁴ Како Пол Бренд (Paul Brand) и Филип Јанси (Phillip Yancey) сматрају, бол је заправо дар будући да би без њега наше здравље било веома угрожено, што се и дешава код пацијената који из патолошких разлога не осећају бол.⁵

Хронични бол пак не можемо доживети као дар, те Алберт Швајцер (Albert Schweitzer) с правом каже да бол страшније управља човечанством него смрт сама.⁶

Бол је код Грка и митолошко биће. Песник Хесиод (Ἡσίοδος) наводи да су Алгеје (Ἄλγεα), персонификована божанства бола, кћери Ериде (Ἐρις), богиње раздора. Оне представљају физички и психички бол, а рођаци су им божанства напора, заборава, глади, борбе, битака, убиства, убица, свађа, лажи, расправа, безакоња, лудости и заклетве – сви они су такође Еридин пород.⁷ У Илијади је мотив физичког или менталног бола често присутан. Скопчан је са повредама јунака у боју, приликом повратка кући, а такође је присутан у жалости и ритуалима везаним за жаљење и у бризи за ближње.⁸ Физички бол се углавном односи на рану или ударац задобијен у окршају војника, па скоро да

³ На пример, осећај бола јавља се када додирнемо врелу воду, а одмах за њим следи и рефлекс тела да се повуче од опасности.

⁴ Nikola Grahek, *Feeling in pain and being in pain* (Cambridge: Massachusetts Institute of Technology: The MIT Press, 2007), 7–10.

⁵ Paul Brand and Philip Yancey, *The gift of pain* (Michigan: Zondervan Publishing House, 1997).

⁶ Evangelos Fradelos, Georgia Fradelou and Ekaterini Kasidi, "Pain: Aspects and treatment in Greek antiquity", *Journal of Medical Sciences and Public Health*, 2, 2 (2014): 30, фн. 4, преузето 31. 1. 2020, docplayer.net/25004178-Pain-aspects-and-treatment-in-greek-antiquity.html.

⁷ Hesiodus, *Theogonia*, 226–227.

⁸ Homerus, *Ilias*, 6, 6; 16, 15; 18, 1–2; 22, 12; 23, 1; 24, 1.

нема помена о хроничном болу као пратиоцу одређене болести.⁹ Изузетак би могао бити митски јунак Ахејац Филоктет (Φιλοκτήτης), који је десет година трпео бол од уједа змије. У хомерском свету бол и болест често су се доживљавали као божија казна за људе и њихов хибрис.¹⁰ Еклатантан пример из Илијаде је куга коју је Аполон (Ἀπόλλων) послао Грцима јер су повредили ћерку његовог свештеника Хриса (Χρύσης). Најпознатији исцелитељ грчких јунака је кентаур Хирон (Χεῖρων) који се разумео у многе траве и њима помагао повређенима. У корену његовог имена је реч рука (χεῖρ) што, како Климис (G. Klimis) сматра, упућује на то да у њима има магију.¹¹ Лечење травама је било веома заступљено у хомеровим еповима.¹²

Античка трагедија се темељи на страдању и патњама протагонисте. Са физичким и осталим облицима бола се боре многи јунаци антике, као што су Едип (Οἰδίπους), Антигона (Ἀντιγόνη), Ајант (Αἴας) и други.¹³ Као што могу да пошаљу болест, богови могу и да излече. Аполон се сматрао богом медицине, а поменути кентаур Хирон је Аполоновог сина Асклепија (Ἀσκληπιός) упутио у тајне исцелитељства.¹⁴ У Илијади се као велики лекари и исцелитељи помињу и Асклепиеви синови Махаон (Μαχάων) и Подалирије (Ποδαλείριος).¹⁵

⁹ Spyros G. Marketos and Georgios J. Androutsos, "The Healing Art in the Iliad", in *History of Mechanism and Machine Science 6 – Science and Technology in Homeric Epics*, ed. Stefanos A. Paipetis (Dordrecht: Springer, 2008), 275, 279; У Илијади је поменуто укупно 147 случајева рањавања: 106 убода кољем, 17 посекотина од мача, 12 повреда нанетих стрелом и исто толико праћком. Повреде су обично локализоване у пределу незаштићених делова тела (глава, врат и екстремитети). Такође је занимљиво поменути да Хомерови повређени јунаци не болују дуго – или умиру од последица повреде или се брзо врате уобичајеним активностима.

¹⁰ Γр. ἕβρις – охолост, грех. Fradelos, Fradelou and Kasidi, *Pain: Aspects and treatment in Greek antiquity*, 30, 31; Homerus, *Ilias*, 1. 2.

¹¹ G. Klimis, "Medicinal Herbs and Plants in Homer", in *History of Mechanism and Machine Science, 6 – Science and Technology in Homeric Epics*, ed. Stefanos A. Paipetis (Dordrecht: Springer, 2008), 284.

¹² Homerus, *Ilias*, 4, 2; 5. 12; 11, 12; 19, 8; Roselyne Rey, *The History of Pain* (Cambridge: Harvard University Press, 1995), 421–422.

¹³ Fradelos, Fradelou and Kasidi, *Pain: Aspects and treatment in Greek antiquity*, 32–33.

¹⁴ Hiron, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020), преузето 19. 5. 2020, www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25719.

¹⁵ Homerus, *Ilias*, 2. 8. 732; Marketos and Androutsos, *The Healing Art in the Iliad*, 280.

Према модерним стандардима, антички живот је био препун физичког бола – жене су трпеле бол на порођају,¹⁶ војници на бојном пољу, док су робови на њивама често били шибани, што је био вид телесне казне. Свакако су међу становницима старог века биле присутне зубобоља, главобоља, па и костобоља, ако су били те среће да дочекају старост.¹⁷ Практиковале су се и одређене операције – ампутација, царски рез, санирање бруха, уклањање хемороида и тумора, као и вађење зуба, а добар хирург је био онај који је радио брзо и био довољно миран да издржи вриштање несрећника на коме је интервенција вршена.¹⁸ Пацијенти су умиривани физички – неколико јаких људи их је држало док је операција трајала, а постојали су и разни биљни екстракти који су изазивали опијеност код људи.¹⁹ Међу њима су мак и буника, о чијој употреби је писао Плиније Старији (Gaius Plinius Secundus),²⁰ као и мандрагора, коју су Грци мешали са вином и давали предоперативно против болова.²¹ Проблем код примене ових биљака је представљао дозирање. Кукута је такође коришћена као опијат, али је у већој дози могла имати фаталне последице. Зна се да је Сократ (Σωκράτης) извршио смртну казну на коју је био осуђен попивши отров направљен управо од ове биљке.

Хипократ са Коса (Ἱπποκράτης ὁ Κῶος) је третирао бол на хомеопатски начин, следећи принцип да се „слично сличним лечи“. Одређене ране је санирао каутеризацијом (спаљивањем), а користио је и помешане наркотице – мак, бунику, мандрагору и посебну врсту биљака из рода ђомоћница (лат. *solanum*).²² Хипократови настављачи дефиниса-

¹⁶ Медеја изјављује да би трипут у бој пошла него једно родила дете. Euripides, *Medea*, 250; Euripid, *Izabrane drame*, prevod stiha Gordan Maričić (Beograd: Plato, 2007), 148.

¹⁷ William Harris, “Pain and Medicine in the Classical World”, in *Columbia Studies in the Classical Tradition – Pain and Pleasure in Classical Times*, ed. William Harris (New York: Columbia University in the City of New York, Koninklijke Brill NV, 2018), 55.

¹⁸ Jeremy Keller, “An Exploration of Anaesthesia through Antiquity”, in *History of Medicine Days*, ed. William Whitelaw (Alberta: The University of Calgary: Faculty of Medicine, 2005), 258.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Gaius Plinius Secundus, *Naturalis historia*, 20. 198–203; 25. 164; Rey, *The History of Pain*, 41–43.

²¹ Gaius Plinius Secundus, *Naturalis historia*, 25. 94.

²² Gugsa Nemera Germossa, “History of Pain and Pain Management”, *Crimson Publishers*, 3, 4 (2018): 247, fn. 4, преузето 31. 1. 2020, crimsonpublishers.com/rmes/fulltext/RMES.000567.php.

ли су различите карактеристике бола у погледу његове локализације, трајања и повезаности са другим симптомима, те се развио богат вокабулар везан управо за бол.²³

Корнелије Целз (Aulus Cornelius Celsus) је у склопу терапије бола саветовао одмор, али и вежбање, пуштање крви, чак и усецање коже и стављање уметака од смоле. Избор и редослед третмана зависили су од врсте и интензитета бола.²⁴

Аретеј (Ἀρεταῖος) из Кападокије је веровао да бол својим заједничким деловањем узрокују хладноћа и сувоћа. Бавио се класификацијом бола, посебно главобољом. Бол је лечио пуштањем крви, испирањем врућом водом, каутеризацијом врелим гвожђем и утрљавањем лековитог биља.²⁵

Гален (Κλαύδιος Γαληνός) је експериментисао на животињама и од тада је устаљена идеја да бол није својствен само човеку. Он је разликовао моторне – јаке нерве, и сензорне – благе нерве. Благи нерви примају осећај, а јаки служе за реаговање. Класификовао је бол као компоненту осећаја додиром и разликовао четири врсте бола, направивши поделу која је остала и до модерних времена.²⁶

Поред поменутих лекара, бол је као појава занимао и многе античке филозофе.

Поменућемо најпре софисту Антифонта из Атине (Ἀντιφών). Он се сматра зачетником психотерапије јер је тврдио да говорима може помоћи напаћеним душама. „Приписује му се заснивање тешена као беседничког умећа, чак и оснивање санаторијума у Коринту где је беседама исцељивао болесне.“²⁷

²³ Elisabeth Astyrakaki, Alexandra Papaioannou and Helen Askitopoulou, “References to Anesthesia, Pain, and Analgesia in the Hippocratic Collection”, *Anesthesia & Analgesia*, 110, 1 (2010): 193, преузето 19. 5. 2020, doi: 10.1213/aap.0b013e3181b188c2.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., 247–248.

²⁷ Виолета Јелачић Србуљ, *Rhetorikè téchne* (Београд: Rhetoriké téchne, 2007), 46; Lucius Mestrius Plutarchus, *Vitae decem oratorum*, 1. Исто сматра и Плутарх: „Јер, речи могу бити лековите за ојађену душу, кад неко у прво време умири срце.“ – Lucius Mestrius Plutarchus, *Consolatio ad Apollonium*, 2; Noel Putnik, „Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih“, u *Lucida Intervalla*, 30, prev. Milosav Vešović (Београд: Filozofski fakultet, 2004): 31.

Питагора са Самоса (Πυθαγόρας ὁ Σάμιος) је веровао да бол и болест могу пореметити хармонију душе. Сматрао је да човек тежи задовољству, а бол пак долази невољно.²⁸

Питагорејац Алкмеон (Ἀλκμαίων) из Кротона је сматрао да се центар бола и других осећаја налази у мозгу,²⁹ а први је изнео тврдњу да здравље представља стање уравнотежености телесних течности, а да болест настаје када једна од њих надвлада остале, али и услед лоших утицаја спољне средине, исхране и начина живота.³⁰

Платоново (Πλάτων) поимање бола се мењало током његовог истраживачког рада. У спису Горџија (Γοργίας) износи становиште да је бол недостатак, а задовољство испуњење.³¹ Бол је заправо жеља која чека задовољење, а за пример су узети осећаји глади и жеђи.³² Овај став преузео је и Гален.³³ Касније, у спису Филеб (Φίληβος), Платон каже да је бол уништавање природне комбинације, односно склада и равнотеже границе и неограниченог у живом организму, а велику улогу у перципирању бола и задовољства има душа.³⁴ У контексту антагонистичког односа ова два филозофска концепта, треба истаћи

²⁸ Phedon Plato, 86b7–c5; Fradelos, Fradelou and Kasidi, *Pain: Aspects and treatment in Greek antiquity*, 31, fn. 18.

²⁹ DK, A5, A8, A10. Џон Барнет, *Рана грчка филозофија*, прев. Бранимир Глигорић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 233: Он (Алкмеон) је сматрао да је мозак заједнички сензоријум (чулни апарат), и то схватање су Хипократ и Платон преузели од њега, док су се Емпедокле, Аристотел и стоици вратили примитивнијем гледишту по коме је срце централни чулни орган.

³⁰ Aetius, 5, 30, 1; Барнет, *Рана грчка филозофија*, 235, фн. 81 – прев. Сандра Шћепановић: Алкмеон за здравље каже да је обједињујућа равноправност сила – влажног, сувог, хладног, топлог, горког, слатког и осталих – а да превласт једне од њих ствара болест. Fradelos, Fradelou and Kasidi, *Pain: Aspects and treatment in Greek antiquity*, 31, fn. 19, 20.

³¹ George Couvalis and Matthew Usher, “Pain and Pleasure in Plato’s Physiology”, in *Greek Research in Australia: Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies*, ed. Elizabeth Close, Michael Tsianikas and George Frazis (Adelaide: Flinders University Department of Languages - Modern Greek, 2005), 39–52.

³² Plato, *Gorgias*, 496.

³³ Véronique Boudon-Millot, “Must We Suffer in Order to Stay Healthy? Pleasure and Pain in Ancient Medical Literature”, in *Columbia Studies in the Classical Tradition – Pain and Pleasure in Classical Times*, ed. William V. Harris (Columbia: Koninklijke Brill NV, 2018), 42.

³⁴ Plato, *Philos*, 32b–32c.

да Платон сам престанак бола није сматрао задовољством, већ само враћањем у неутрално стање.³⁵

Аристотел (Ἀριστοτέλης) је сматрао да је бол емоција проузрокована злим божанствима која су кроз повреду ушла у тело, те узнемиравају и уништавају природу онога ко бол осећа. Центар бола је, према његовом учењу, било срце, а не мозак.³⁶

Епикур (Επίκουρος) је сматрао одсуство бола и душевне узнемирениости највећим задовољством коме треба тежити.

Поред тога што су покушавали да разумеју узрок и природу бола, филозофи су неретко писали о томе како бол треба подносити. Из пера Марка Аурелија сазнајемо како се филозоф Епикур носио са болом:

„Док сам боловао, нисам разговарао о страдању свог тела. Ни пријатељима који су ме посећивали нисам говорио о томе. Стално сам се бавио основним питањима природне филозофије и покушавао сам да објасним баш то: може ли дух који трпи од сваког покрета нашег тела, ма какав он био, сачувати своју срећу и спокојство? На тај начин нисам лекарима давао прилику да се хвале како су са мном направили чудо, него сам и у болести живео лепо и спокојно. Тако мораш поступати и ти у болести, ако си болестан, а и у другим неприликама. Јер се све филозофске школе труде да човек, ма шта га задесило остане привржен филозофији [...]"³⁷

Другу књигу списа *Расправе у Тускулу* (*Tusculanae disputationes*) Цицерон (Marcus Tullius Cicero) је посветио болу. Најпре износи став својих претходника са којима се не слаже, а који су тврдили да је бол највеће зло. Тог мишљења је био Сократов ученик Аристип (Ἀριστίππος) да би касније такво учење усвојио и филозоф Епикур. После њега је Хијероним (Hieronymus) са Родоса учио да је стање без бола највеће добро. Пошто Епикур од мудраца очекује да, ако се нађе у Фаларидовом бику,³⁸ каже: „Како је ово пријатно, како ништа не марим за ово!“, Цицерон износи своје виђење трпељивости:

³⁵ Plato, *De Republica*, 9, 584b1–3. Mehmet Erginel, “Plato on the Psychology of Pleasure and Pain”, *Phoenix* 65, 3/4 (2011): 290.

³⁶ Aristoteles, *De anima*, 432b29–433a1; Fradelos, Fradelou and Kasidi, *Pain: Aspects and treatment in Greek antiquity*, 31, fn. 21.

³⁷ Marcus Aurelius Antoninus, *Meditationes sive Ad se ipsum libri*, 9. 41. Марко Аурелије, *Самоме себи*, прев. Албин Вилхар (Београд: Дерета, 2004), 167.

³⁸ Фаларидов бик је справа за мучење коју је за овог тиранина из Агригента, по коме је добила име, израдио вајар Перил. Фаларид је затварао своје жртве у бронзаног шупљег бика, а испод њега би билаложена ватра.

„Такву снагу против бола ја не придајем мудрацу. Нека у подношењу бола буде храбар, то је већ довољно за његову дужност; а да буде још и весео, то не тражим. Јер бол је без сумње жалосна ствар и груба и опора и противна природи, и тешко га је трпети и подносити.“³⁹

Према Цицероновом мишљењу, срамота може бити највеће зло, и није ни потребно испитивати да ли је бол зло, већ је потребно ојачати душу да то поднесе. Врлином се треба борити и против бола:

„Јер док год ти се буде чинило срамотно и недостојно храброга човека уздисати, кукати, јадиковати, бити савладан, и немоћан од болести, и док будеш имао осећај самога себе, бол ће уистину уступити пред врлином и попустиће кад то душа одлучи.“⁴⁰

Укратко, сваки бол се може поднети напором духа, мирно и сталожено, а томе највише доприноси када се свим срцем мисли на то да је подношење бола часно:

„Но, када је у питању бол, треба се највише побринути да не учинимо нешто кукавички, ниско, бојажљиво, понизно или што доликује жени; а пре свега треба одбацити и сузбити ону филоктетску⁴¹ вику. Мушкарцу је дозвољено да каткада уздахне, но и то ретко; али кукање није чак ни жени дозвољено.“⁴²

Бол треба савладавати и трпљењем, за шта је неопходна навика. Како Цицерон тврди, снага навике је велика, њу ствара вежба. Подношење бола уткано је и у римску представу о јунаштву:

„Наиме, врлина (*virtus*) је добила име по мужевном човеку (*vir*), а њему је у највећој мери својствена храброст, чије су две главне одлике да презире смрт и бол. Треба, дакле, да имамо те две особине ако хоћемо да будемо господари врлине, или, боље речено, ако хоћемо да будемо мужевни људи, пошто је врлина по њима добила име. Ти ћеш можда упитати на који начин то да постигнемо; и с правом ћеш то питати. Јер, философија је та која обећава такав лек.“⁴³

Филозофија нас учи врлини, а врлина нам омогућава да бол поднесемо на достојанствен начин кроз вежбање навике истрајавања, закључује се на основу Цицероновог излагања. Исто размишља и по питању патње и других душевних узнемирености:

³⁹ Marcus Tullius Cicero, *Tusculanae disputationes*, 2. 18. Марко Тулије Цицерон, *Расправе у Тускулу*, прев. Љубомир Црепајац (Београд: СКЗ, 1974): 61,

⁴⁰ Cicero, *Tusculanae disputationes*, 2. 31. Цицерон, *Расправе у Тускулу*, 65.

⁴¹ Видети страну број 3.

⁴² Cicero, *Tusculanae disputationes*, 2. 55. Цицерон, *Расправе у Тускулу*, 75.

⁴³ Cicero, *Tusculanae disputationes*, 2. 43. Цицерон, *Расправе у Тускулу*, 70.

„Дакле, онај ко је ваљан, или, ако ти се више допада, умерен и уздржљив, тај мора да буде постојан; ко је постојан тај је и спокојан; ко је пак спокојан тај је слободан од свих душевних немира, дакле и од патње. А све ово су одлике мудраца; дакле, мудрац ће бити ослобођен патње.“⁴⁴

Идентично о болу пише и стоичар Сенека (Lucius Annaeus Seneca):

„Када неко храбро подноси муке, он износи на видело све своје врлине. Можда ће једна бити очигледнија и можда ће се нарочито снажно истаћи, а то је стрпљење: уосталом, ту мора бити и храбрости, пошто су стрпљење и истрајност у подношењу болова само гране врлине; тамо је и мудрост без које се не може подузети ништа и донети никаква одлука, и која саветује да храбро треба подносити све оно што се не може избећи [...]“⁴⁵

Даље, Сенека саветује да у болу треба посветити пажњу духу јер на тај начин скрећемо своје мисли и ублажавамо физичке тегобе које нас муче:

„А оно што неукима телесне патње чине тако тешким јесте то што нису навикли да опште са својим духом, па се баве и занимају само својим телом.“⁴⁶

Такође, Сенека говори да свој дух треба да бодримо и да избегавамо жалбе и кукњаву:

„Напротив, ако почнеш да се храбриш и да самом себи говориш: ‘То није ништа, или свакако није нешто велико, издржаћемо; престаће већ једном’, – ако тако будеш мислио, олакшаћеш себи бол. [...] Сваки човек је онолико несрећан колико мисли да то јесте. Мислим да и жалбе због болова који су већ прошли треба смањити и избегавати оне познате речи: ‘Никад никоме није било горе: колико сам мука, колико зла претрпео!’ [...] Себе самог посматрај, самог себе хвали!“⁴⁷

Цар-филозоф Марко Аурелије (Marcus Aurelius Antoninus Augustus), такође стоичар по убеђењу, слично је писао о болу:

„Увек кад осетиш бол, помисли да он није никаква срамота за тебе и да душа која у теби влада њиме не постаје гора.“⁴⁸

⁴⁴ Cicero, *Tusculanae disputationes*, 3. 18. Цицерон, *Расправе у Тускулу*, 88.

⁴⁵ Lucius Annaeus Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, 67. 10. Луције Анеј Сенека, *Писма Ђријашељу*, прев. Албин Вилхар (Београд: Дерета, 2003), 145.

⁴⁶ Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, 78. 10. Сенека, *Писма Ђријашељу*, 184.

⁴⁷ Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, 78. 13/ 21. Сенека, *Писма Ђријашељу*, 184/186.

⁴⁸ Marcus Aurelius Antoninus, *Meditationes sive Ad se ipsum libri*, 7. 64. Аурелије, *Самоме себи*, 133.

Од свог учитеља Аполонија (Ἀπολλώνιος) из Халкиде и историчара Клаудија Максима (Claudius Maximus), Марко Аурелије је усвојио уверење да у дугим болестима треба сачувати „постојано држање“ и „ведрину духа“.⁴⁹ Иако болест и смрт сматра обичним и природним дешавањима, говори да душа може изгубити част ако се пода болу (или се њиме наслађује).⁵⁰ Попут Цицерона, закључује да бол треба презрети.⁵¹ Хан Балтусен (Han Baltussen) ово дело сматра значајним због своје примењиве психотерапеутске природе, што модерним истраживачима показује да се и тада сматрало да интроспекција и солилоквиј могу значајно допринети развоју сопствене личности.⁵²

Однос према болу је у стоицизму дефинисан кроз однос према врлини која нас оспособљава и мотивише да бол истрпимо не жалећи се, док у епикурејском смислу бол представља највеће зло те *ἀπονία* (одсуство бола) и *ἀταραξία* (одсуство узнемирености) доноси највећу срећу:

„Зато, када говоримо да је задовољство коначни циљ, ми не подразумевамо распусна и телесна задовољства, како сматрају они који не знају, не деле или лоше разумеју наше учење – не, ми подразумевамо слободу од телесних патњи и душевне тескобе.“⁵³

Поред препорука како да се носимо са физичким болом, у античкој литератури налазимо савете на који начин да се изборимо са патњима душе. Одговарајући извори за то су нам конзолатије (*consolatio*), то јест *ушешни сјиси*, који су као књижевна врста били популарни на преласку старе у нову еру. Првобитно су били општа места – *ἰσοῖοσι* у оквирима других књижевних врста, али су се под утицајем реторике и филозофије развили у посебан жанр.⁵⁴ Чувена Цицеронова *Ушеха* коју је као охрабрење самом себи написао после смрти своје ћерке није сачувана, али се доста идентичних мотива јавља у већ поменутом спису *Расјраве у Тускулу* – трећа књига посвећена је размишљањима о патњи. Ту су и Сенекина три утешна списа: *Ушеха Марцију (Ad Marciam*

⁴⁹ Antoninus, *Meditationes sive Ad se ipsum libri*, 1. 8/15; Аурелије, *Самоме себи*, 42, 45.

⁵⁰ Antoninus, *Meditationes sive Ad se ipsum libri*, 2. 16; Аурелије, *Самоме себи*, 59.

⁵¹ Antoninus, *Meditationes sive Ad se ipsum libri*, 5. 31; Аурелије, *Самоме себи*, 102.

⁵² Han Baltussen, “Marcus Aurelius and the therapeutic use of soliloquy”, in *Emotion, Power and Status in Late Antiquity. Papers in Honour of R.F. Newbold*, eds. B. Sidwell and D. Dzino (Gorgias Press, 2010), 39–57.

⁵³ Epicurus, *Epistula ad Menoeceum*, превод аутора рада, 131–132.

⁵⁴ Putnik, *Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih*, 6.

de consolatione), Уџеха Полибију (*Consolatio ad Polybium*) и Уџеха мајци Хелвију (*Consolatio ad Helviam matrem*). Плутарх (Πλούταρχος) је такође написао три утехе: О њроїонсїву (*De exilio*), Уџеха сѹїрузи (*Consolatio ad ixorem*) и Уџеха Аїолонију (*Consolatio ad Apollonium*). Већина ових списа настала је поводом смрти ближњег – детета, у случају Марције, Аполонија и Плутархове супруге, или брата, у Полибијевом случају. Мотив преране смрти је веома чест, али су речи подршке у виду овакве епистоларне форме упућиване и због тешке повреде или болести, али и изгнанства. „Утеха обично почиње изразима саучешћа и похвалама покојникове личности, а неретко и личности ожалашћеног. Следи низање аргумената који ожалашћеноме треба да олакшају бол. Они се у основи свде на подсећање да смо сви рођени смртни, да је пролазност живота нешто очигледно и само по себи разумљиво, али да ми на то заборављамо услед различитих илузија које о животу гајимо. Констатује се да је туга за умрлима природна и оправдана, али само док је умерена. Ако пак пређе границу умерености, она постаје страст (πάθος).“⁵⁵ Потребно је и проценити прави тренутак када послати утешно писмо. Плутарх и Плиније Млађи (Gaius Plinius Caecilius Secundus) кажу да треба сачекати да свежа рана зацели,⁵⁶ док Сенека каже да се не сме дозволити да туга „окошта“.⁵⁷ Поред наведеног, многе конзолатије, попут Плутархове Уџехе Аїолонију, препуне су цитата из античке литературе који имају за циљ да неутешног охрабре:

„Зато питагорејци мудро саветују: Какве год да су муке што смртни од богова трпе, која год судба те чека, трпи и не буди срдит! И трагичар Есхил [Αίσχύλος] каже: јер доликује праведноме и мудром ни у муци не бити гневан на богове, а Еурипид [Εὐριπίδης] вели: Ко год се од смртних покорио судби мудрац је међ нама, божјих тајни зналац, а на једном другом месту каже: Ко од смртних добро трпи што га снађе, најбољим га и разумним сматрам.“⁵⁸

Плутарх говори да је најделотворније средство против жалости разум као одбрана против свих промена у животу,⁵⁹ те цитира и Платона који каже:

⁵⁵ Ibid., 9.

⁵⁶ Lucius Mestrius Plutarchus, *Consolatio ad Apollonium*, 102a; Gaius Plinius Caecilius Secundus, *Epistulae*, 5. 16. 11.

⁵⁷ Lucius Annaeus Seneca, *Ad Marciam de consolatione*, 1. 8.

⁵⁸ Plutarchus, *Consolatio ad Apollonium*, 29–30; Putnik, *Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih*, 25.

⁵⁹ Plutarchus, *Consolatio ad Apollonium*, 6; Putnik, *Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih*, 18.

„Препуштање болу, наиме, спречава човека да поступи онако како треба: да добро размотри оно што се десило па да – као код бацања коцки – уреди своје прилике према томе како је пала коцка његове судбине и како разум захтева да би било најбоље.“⁶⁰

Такође, оба писца напомињу да су од највећег значаја за превазилажење животних недаћа делфске поруке: *Сїознај самоїа себе* (Γνωθι σεαυτόν) и *Ничеї љреко мере* (Μηδὲν ἄγαν), као и то да време, које Сенека назива природним мелемом за најтеже јаде,⁶¹ и добар пријатељ најбоље ублажавају тешке тренутке јер „може снаћи свакога оно што сналази ма кога“.⁶²

„Пошто је време нашег боравка на овом свету веома кратко, не смемо себи уништавати живот непребољеним патњама и погубним жалопојкама, раздирући се душевним мукама и кињећи своје тело. Напротив, морамо се окренути ономе што је боље и достојније човека и ревносно настојати да дођемо у додир с људима који неће заједно с нама нарицати и ласкањем подгревати нашу тугу, већ који ће племенитом и достојанственом утехом развејати сваку бол из нашег срца. [...] За сваку бољку има лека, за ожалошћеног то је блага реч пријатеља [...]“⁶³

Закључак

Слично данашњем становишту, и у антици се сматрало да је најпре потребно пронаћи узроке како физичког бола, тако и душевних патњи у циљу њиховог превазилажења. Узрок патње и осталих душевних немира може бити у нашем начину размишљања о патњи – да је она тренутно зло које нас је снашло и да је треба преузети на себе.⁶⁴ Цицерон се таквом ставу противи и сматра да патња није никакво зло, или је пак сасвим мало зло са којим се треба изборити:

⁶⁰ Plutarchus, *Consolatio ad Apollonium*, 22; Putnik, *Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih*, 31.

⁶¹ Lucius Annaeus Seneca, *Ad Marciam de consolatione*, 1. 6; Putnik, *Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih*, 52.

⁶² Seneca, *Ad Marciam de consolatione*, 9. 5; Putnik, *Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih*, 58, fn. 27.

⁶³ Plutarchus, *Consolatio ad Apollonium*, 31, 2; Putnik, *Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih*, 37, 1.

⁶⁴ Marcus Tullius Cicero, *Tusculanae disputationes*, 3. 22; Цицерон, *Расправе у Тускулу*, 90.

„Но, треба увек да се вратимо нашем основном мишљењу да је патња врло далеко од мудраца, зато што је неоснована, што је узалудна, што не потиче од природе него од нашег суда и мишљења, које нас на неки начин вуче у тугу, пошто смо утврдили да то тако мора бити. Ако уклонимо то мишљење, а оно је сасвим произвољно, биће уклоњена и оштрина патње, мада ће ипак остати емоције и благи титраји духа. Нека се за ово каже да је природно, нека се остави та претерана, страшна и злокобна реч патња, која никако не може ићи са мудрошћу, нити да тако кажем, опстати уз њу.“⁶⁵

Не треба себе сатирати тугом будући да то ни на који начин није од помоћи.⁶⁶ Постојало је и уверење да је срамотно патити и да то није достојно мушкарца, те су многи Римљани јуначки поднели губитак својих најмилијих, попут Катона Старијег који је изгубио сина.⁶⁷ Велики савезник је и време, пре свега као „простор“ за размишљање да стварно зло не постоји, те да патња није зло.⁶⁸ Бол јесте непријатност, али не представља зло или срамоту. Против бола душе и тела треба се борити врлином, храброшћу, трпељивошћу, у чему нам може помоћи бављење филозофијом. Из представљених ексцерпата античких аутора могло би се закључити да је патњи филозофија била најбољи лек, будући да она даје објашњења и упутства како се треба носити са тешкоћама. Поједина размишљања старих филозофа блиска су поукама и саветима које на ову тему можемо читати у савременој литератури; она су заправо и данас актуална. То се пак не може рећи за начине третирања физичког бола и психичких тегоба јер су данашњој популацији доступни модерни начини лечења, те су наше муке објективно (не и субјективно) лакше од античких.

⁶⁵ Cicero, *Tusculanae disputationes*, 3. 82–83; Цицерон, *Расправе у Тускулу*, 115.

⁶⁶ Cicero, *Tusculanae disputationes*, 3. 77; Цицерон, *Расправе у Тускулу*, 113.

⁶⁷ Cicero, *Tusculanae disputationes*, 3. 70; Цицерон, *Расправе у Тускулу*, 109.

⁶⁸ Cicero, *Tusculanae disputationes*, 3. 74; Цицерон, *Расправе у Тускулу*, 111.

Литература

1. Astryrakaki, Elisabeth, Alexandra Papaioannou and Helen Askitopoulou. "References to Anesthesia, Pain, and Analgesia in the Hippocratic Collection". In *Anesthesia & Analgesia* 110/1 (2010): 188–94. Преузето 19. 5. 2010. DOI: 10.1213/ane.0b013e3181b188c2
2. Аурелије, Марко. *Самоме себи*. Превео Албин Вилхар. Београд: Дерета, 2004.
3. Барнет, Џон. *Рана ирчка филозофија*. Превео Бранимир Глигорић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
4. Boudon-Millot, Véronique. "Must We Suffer in Order to Stay Healthy? Pleasure and Pain in Ancient Medical Literature". In *Columbia Studies in the Classical Tradition – Pain and Pleasure in Classical Times*, edited by William V. Harris, 36–54. Columbia: Koninklijke Brill NV, 2018.
5. Brand, Paul and Philip Yancey. *The gift of pain*. Michigan: Zondervan Publishing House, 1997.
6. Цицерон, Марко Тулије. *Расправе у Тускулу*. Превео Љубомир Црепајац. Београд: СКЗ, 1974.
7. Couvalis, George and Matthew Usher. "Pain and Pleasure in Plato's Physiology". In *Greek Research in Australia: Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies*, edited by Elizabeth Close, Michael Tsianikas and George Frazis, 39–52. Adelaide: Flinders University Department of Languages – Modern Greek, 2005.
8. DK = Diels, Hermann and Walther Kranz. *Die Fragmente der Vorsokratiker, griechisch und deutsch*. Berlin: Weidmann, 1951–1952.
9. Erginel, Mehmet. "Plato on the Psychology of Pleasure and Pain". *Phoenix*, 65, ¾ (2011): 288–314.
10. Fradelos, Evangelos, Georgia Fradelou and Ekaterini Kasidi. "Pain: Aspects and treatment in Greek antiquity". *Journal of Medical Sciences and Public Health* 2, 2 (2014): 29–36. Преузето 31. 1. 2020. docplayer.net/25004178-Pain-aspects-and-treatment-in-greek-antiquity.html.
11. Germossa, Gugsu Nemera. "History Pain and Pain Management". *Crimson Publishers*, 3, 4 (2018): 247–249. Преузето 31. 1. 2020. crimsonpublishers.com/rmes/fulltext/RMES.000567.php.
12. Grahek, Nikola. *Feeling in pain and being in pain*. Massachusetts: Institute of Technology, The MIT Press, 2007.
13. Harris, William. "Pain and Medicine in the Classical World". *Columbia Studies in the Classical Tradition – Pain and Pleasure in Classical Times*, edited by William V. Harris. New York: Columbia University in the City of New York, Koninklijke Brill NV, 2018.
14. Јелачић, Србуљ Виолета. *Rhetorikè téchne*. Београд: Rhetorikè techné, 2007.

15. Keller, Jeremy. "An Exploration of Anaesthesia through Antiquity". In *History of Medicine Days*, edited by William Whitelaw, 257–262. Alberta: The University of Calgary: Faculty of Medicine, 2005.
16. Klimis, G. "Medicinal Herbs and Plants in Homer". In *History of Mechanism and Machine Science 6 – Science and Technology in Homeric Epics*, edited by Stefanos A. Paipetis, 283–291. Dordrecht: Springer, 2008.
17. Marketos, Spyros G. and Georgios J. Androutsos. "The Healing Art in the Iliad." In *History of Mechanism and Machine Science 6 – Science and Technology in Homeric Epics*, edited by Stefanos A. Paipetis, 275–281. Dordrecht: Springer, 2008.
18. Putnik, Noel. „Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih“. *Lucida Intervalla*, 30. Beograd: Filozofski fakultet, 2004.
19. Rey, Roselyne. *The History of Pain*. Cambridge: Harvard University Press, 1995.
20. Сенека, Луције Анеј. *Писма ђријашељу*. Превео Албин Вилхар. Београд: Дерета, 2003.

Marina Andrijašević

University of Belgrade, Faculty of Philosophy – Department of Classical Studies, Belgrade

ON ENDURANCE OF PAIN IN ANTIQUITY

This paper regards pain-control methods in Antiquity. Apart from ascribing the occurrence of illness to a variety of deities and a number of causes, the Greeks and the Romans found an array of ways to reduce both physical and psychological pain. Numerous herbal opiates (poppy, henbane, mandrake, hemlock) were used and rudimentary medical methods (cauterization, amputation, surgery, herbal treatments) were implemented in order to alleviate difficulties caused by illness, war injuries, childbirth, etc. From a contemporary perspective, such medical practices were far from great, though the same cannot be said for their psychological and philosophical perception of the pain. The pivotal attitudes concerning this subject, which can be found in the writings of the ancient authors, are correct, imperishable and contemporary even in this day and age. This paper focuses on pain endurance in Hellenistic and especially Roman philosophy; medical viewpoint will be discussed briefly.

Key words: pain, treatment, ancient medicine, ancient philosophy

*Прихваћено за објављивање на сасијанку
Уређивачкој одбора 20. 10. 2020.*